

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΥΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΙΑΣ

Ι. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

“Ένα από τὰ γενικώτερα χαρακτηριστικά τῆς σύγχρονης ζωῆς εἶναι ἡ ἀλληλοεξάρτηση ὄλων τῶν παραγόντων τῆς. Τὸ τεχνικὸ στοιχεῖο τῆς πολιτιστικῆς μας πραγματικότητος ἔχει δημιουργήσει πολὺπλοκες ἀλληλοσυσχετίσεις. Κανένα φαινόμενο δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐξετασθῆ σὲ ἀπομόνωση. Γι’ αὐτὸ καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν στὸ πλαίσιο τῶν γενικῶν φαινομένων τῆς ζωῆς. Θὰ γίνουν κατανοητὰ μόνο ἂν συσχετισθοῦν μὲ τὶς παράλληλα ἐξελισσόμενες κοινωνικὲς καὶ βιοτικὲς τάσεις καὶ συνθήκες ποὺ φαίνονται νὰ ἐπικρατοῦν κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρώτης πενηκονταετίας τοῦ αἰῶνος μας. Εἴμαστε λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ θέσωμε τὸ ἐρώτημα: ποῖα εἶναι τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ προσιδιάζουσι στὴν πενηκονταετία μας;

Τὸ βασικώτερο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ τάση γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης. “Ένας ἀπέραντος σεβασμὸς στὰ διδάγματα ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς ἐπιστήμες, εἶναι καθολικὸ τῆς ἐποχῆς μας φαινόμενο. Σύγχρονα πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι καὶ ἡ ἀντίληψη ποὺ ἔχει ἡ ἐποχὴ μας σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστῆμη ἐπῆρε ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ. Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ στατικὴ μετάδοση γνώσεων, γιὰ «διδασκαλία». Τῆς ἐπιστήμης τὴν οὐσία τὴν τοποθετεῖ ὁ ἄνθρωπος τῆς πενηκονταετίας μας στὴν ἔρευνα. Μετατοπίζεται ἡ ἔδρα τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια καὶ ἔρχεται νὰ ἐγκατασταθῆ στὰ ἱδρύματα ἐρεῦνης. Ἡ παλαιὰ αἴθουσα τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων ἀποτελεῖ πιά ἐπιβίωμα παλαιῶν καιρῶν. Τῆ θέσῃ τῆς τὴν ἐπῆρε τὸ ἐργαστήριον. Ἐκεῖ ὄλοι σκύβουν ἐμπρὸς στὰ δεδομένα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας καὶ προσπαθοῦν νὰ τὰ ξεπεράσουν, νὰ ἀνακαλύψουν καινούριες περιοχές, νὰ ἀποκαλύψουν νέους κανόνες καὶ νόμους, νὰ ἐκβιάσων τὴ φυσικὴ πραγματικότητα ἀναγκάζοντάς τὴν μὲ τεχνικοὺς χειρισμοὺς νὰ θέσῃ στὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου τὸν ἀκαταμέτρητό τῆς δυναμισμό.

Οἱ ἐπιστήμονες ἀντιμετώπιζουσι τὴν ἐμπειρία σὲ δύο μέτωπα. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ φυσικὴ πραγματικότητα, τὸ ἄλλο ἡ πνευματικὴ.

Στὸ πρῶτο μέτωπο ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἔρευνα περίλαμπρα ἐπιτεύγματα. Ἐξεγυμνώσαμε τὴ φύση, εἰσχωρήσαμε μέσα στὴ δομὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τὰ ἐξαναγκάσαμε νὰ θέσῃ στὴ διάθεσὴ μας τὴν κρυμμένη μέσα στὸ βάθος τοῦ ἀτομικῆ ἐνέργεια. Ὁ ἀγῶνας στὸ ἄλλο μέτωπο δὲν ἀξιώθηκε νὰ μᾶς δώσῃ παρόμοια ἀποτελέσματα. Οἱ πνευματικὲς ἐπιστήμες ἐξακολουθοῦν νὰ μένουσι χωρὶς ὀργάνωση καὶ θεμελίωση. Ἡ μεθοδολογία τους ἀρνεῖται νὰ ὑποταχθῆ σὲ νομοτελεῖς τύπους. Δὲν ἔγινε κατορθωτὸ νὰ συνταχθοῦν σὲ ἐνότητα οἱ κλάδοι τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Στὶς φυσικὲς ἐπιστήμες ὑπάρχουν γενικὲς θεωρίαι, καὶ συστήματα ἐξισώσεων ποὺ ἐνοποιοῦν τὰ φαινόμενα. Οἱ πνευματικὲς ἐπιστήμες διασκορπίζονται σὲ διεσπασμένους χωρὶς ἐνότητα κλάδους. “Ὅταν οἱ Νεοκαντιανοὶ φιλόσοφοι Ρίκερτ καὶ Βίντελμαντ διεπίστωναν ὅτι γιὰ τὶς ἐπιστήμες τοῦ πνεύματος ἐφαρμόζεται ἡ ἰδιογραφικὴ μέθοδος, ἡ διακήρυξί τους ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν ὁμολογίαν ὅτι πρέπει νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν προσπάθειαν νὰ καθορίσωμε νομολογικὲς συσχετίσεις στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ἐνῶ λοιπὸν ἐπροχωρούσαμε σὲ μιὰ νομοτελεῖ ὁ σύνταξιν τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως, διεπιστώναμε ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅτι στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος ἔχει ἐγκαθιδρυθῆ ἡ ἀνομία καὶ ἡ ἀταξία.

Τὸ δεύτερον βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς νοοτροπίας ποὺ χαρακτηρίζει τὴν πενηκονταετία μας εἶναι ἡ πέρα ἀπὸ κάθε μέτρο ὑπερεκτίμησις τῆς ἀξίας τῆς τεχνικῆς. Ὁ τεχνικὸς σήμερον ἀμφισβητεῖ ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τοῦ κυριαρχικὴ ἀρμοδιότητα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς μας. Κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς ὁ ρωμαῖος στρατιώτης εἶχε τὴν πρώτη θέσιν ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπαγγέλματα. Στούς μεσαιωνικοὺς καιροὺς τὴν προνομιακὴ αὐτὴ προτεραιότητα τὴν ἐπῆρε ὁ μοναχὸς. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως προωθήθηκε στὴν πρώτη σειρά ὁ καλλιτέχνης καὶ ἔπειτα ὁ ἐρευνητῆς τῆς φύσεως. Σήμερον εἴμαστε στὴν ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ τεχνικοῦ. Ἡ νοοτροπία τοῦ εἶναι μονόπλευρα καθωρισμένη δ-

πως καὶ τοῦ μοναχοῦ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Ἡ μεσαιωνικὴ ἀσκητικὴ ἦταν μιὰ πνευματικὴ τεχνικὴ ποὺ εἶχε τὸν προορισμὸ νὰ κατανακᾷ τὰ δαιμονικά πνεύματα τοῦ κακοῦ. Ὁ ἀσκητὴς εἶδνε κάθε στιγμή τὴ μάχη τοῦ πρὸς τοὺς δαίμονες. Ἡ μάχη ἔπρεπε νὰ διεξαχθῆ σύμφωνα μὲ τὴ μέθοδο ποὺ περιέγραφε ἡ τακτικὴ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου πρὸς τὶς ἀόρατες δυνάμεις. Ὁ τεχνικὸς τῆς σύγχρονῆς μας ἐποχῆς δίνει κάθε στιγμή τὴ μάχη τοῦ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ ἀντικειμενικότητα. Οἱ τακτικοὶ κανόνες ποὺ τὸν καθοδηγοῦν κατὰ τὴ σύγκρουσίν του αὐτὴ ἔχουν προκαθορισθῆ ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ φυσικὴ. Βοηθοὶ καὶ ἀντιλήπτορες του εἶναι τὰ μηχανήματα. Ὁ σύγχρονος τεχνικὸς ἀναγνωρίζει γιὰ θεοὺς καὶ γιὰ ἀγίους τοῦ μόνο τὴ μηχανή. Ἡ πίστη του στὴ μηχανή εἶναι δεισιδαιμονικὴ καὶ δεσμεύει κάθε πρωτοβουλία. Ὁ τεχνικὸς γνωρίζει μόνο μιὰ μορφή πρακτικῆς ἐνεργείας. Τὴν ἐνέργεια ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὸ σχῆμα «μέσον - σκοπός». Ἡ νοοτροπία του εἶναι μονοσήμαντα τελολογικὴ. Κάθε πράξη δικαιολογεῖται μόνο ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ θὰ ἐπιφέρῃ. Ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τόσο ἡ ἀξία τῆς ἐνεργείας ποὺ καταναλώθηκε εἶναι μεγαλύτερη. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἀποτελεσμάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δυναμικὴ τους ἔντασις. Ἐπιδιώκονται ἀποτελέσματα ποὺ νὰ ξεπερνοῦν κάθε μέτρο, ποὺ νὰ ἡμποροῦν νὰ ἐγγίξουν τὰ ὅρια τοῦ ἀπραγματοποιήτου. Ἐνας κολοσσιαῖος δυναμισμὸς ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικὸ τοῦ τεχνικοῦ. Ὁ πόθος του εἶναι νὰ καταρρίψῃ βουνά, νὰ χερσῶσῃ ὠκεανούς, νὰ περιτριγυρίσῃ ἀνάμεσα στὰ ἀστρικά συστήματα μὲ τὰ μηχανήματα τοῦ δραπετή καὶ τριγυριστῆς τοῦ σύμπαντος. Ὁ ἴδιος δὲν ἔχει πρωτότυπες σκέψεις ἀλλὰ μόνο ἀκαταμέτρητες δυναμικὲς παρωθήσεις. Τὶς ἐφευρέσεις θὰ τὶς κάμουν ἄλλοι μέσα στὸ ἐρευνητικὸ σπουδαστήριον. Ὁ δικὸς τους ρόλος εἶναι ἡ ἀμείλικτη ἐφαρμογὴ, ἡ ἐπιστάσις ἐπάνω στὸ μηχανήμα. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο καὶ οἱ φανατικοὶ μοναχοὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων δὲν ἐφεύρισκαν οἱ ἴδιοι τὶς αἰρέσεις, ἀλλὰ τὶς ἔπαιρναν ἕτοιμες ἀπὸ τὰ σπουδαστήρια τῶν αἰρεσιάρχων. Οἱ στρατιῶτες τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων δὲν ἐπινοοῦσαν νέους κανόνες στρατιωτικῆς τεχνικῆς. Ὁ ρόλος τους ἦταν νὰ δώσουν τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ διεξαχθῆ ἡ μάχη σύμφωνα μὲ τὸ τακτικὸ σχέδιον. Μὲ τὸν ἴδιον φανατισμὸ καὶ τὴν ἴδια ἔλλειψη πρωτοβουλίας ἐνεργεῖ σήμερα καὶ ὁ τεχνικὸς. Ὁ ἱερός του κανόνας εἶναι τὸ προκαθορισμένον τεχνικὸν σχέδιον, ὁ τεχνικὸς τύπος καὶ ὁ προσαρμοσμένος πρὸς αὐτὸν τεχνικὸς χειρισμὸς. Ἡ τεχνικὴ βαδίζει καθοδηγούμενη ἀπὸ προκαθορισμένον σχέδιον. Ὅλα γίνονται στὸν αἰῶνα μας σύμφωνα μὲ σχέδια. Καὶ γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ θεωρεῖται σκόπιμον νὰ προτείνωνται σχεδιακοὶ προκαθο-

ρισμοί. Τὸ κάθε ἄτομον θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ἀσφαλισμένον, ἂν τοῦ ἐγγυηθοῦν μιὰ θέση στὰ ἀπειρομεγέθη παντοειδῆ καὶ πολυώλυμα σχέδια. Ὁ σχεδιαστὴς καὶ ὁ τεχνικὸς εὐρίσκονται σὲ ἀδιάσπαστη συνεξάρτησις, καὶ τοὺς δύο τοὺς ἐνώνει σὲ ἀδιάσπαστη καὶ ἱερὴ συμμαχία τὸ μῖσος ποὺ ἔχουν πρὸς κάθε ἀπρόοπτον ποὺ θὰ ἡμποροῦσε νὰ παρεμβληθῆ ἀπὸ κάποια προσωπικὴ πρωτοβουλία ἢ ἀπὸ κάποια ἀπρόβλεπτη φυσικὴ ἀντενέργεια. Καὶ οἱ δύο γίνονται προεκτάσεις τῆς μηχανῆς καὶ ἀποκτοῦν νοοτροπία δλοκληρωτικὰ δυναμικὴ. Εἶναι θαυμαστὲς τοῦ κολοσσιαίου δυναμισμοῦ τοῦ ἀπελευθερωμένου ἀπὸ κάθε ἠθικὸν δισταγμὸν.

Ἡ ἐπικράτησις τῆς νοοτροπίας τοῦ τεχνικοῦ - δυναμικοῦ ἀνθρώπου δὲν ἡμποροῦσε νὰ μείνῃ χωρὶς ἀποτελέσματα καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ φιλευλευθερισμοῦ ὅλοι ἐδέχονταν ὅτι ὁ κάθε πολίτης ἦταν ἐλεύθερος νὰ δημιουργήσῃ τὴν εὐτυχίαν του. Μέσα ὅμως σὲ ἓνα σύστημα ὅπου τὰ πάντα καθορίζονται ἀπὸ τοὺς σχεδιακοὺς προκαθορισμοὺς τῶν ἐδικῶν, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ μείνῃ χωρὶς γιὰ τὴν ἐλεύθερον ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν. Σὲ ἓναν κόσμον ὅπου τὴν τελευταίαν λέξιν θὰ τὴν εἶπῃ ὁ εἰδικός, ὁ μὴ εἰδικευμένος πρέπει νὰ εἶναι σὲ ἀπεριόριστον βαθμὸν πρόθυμος γιὰ ὑπακοὴν καὶ ὑποταγὴν. Πραγματικὰ ὁ τεχνικισμὸς ποὺ ἐπλημμύρισε τὴν ζωὴν μας ἔκαμε τὶς ἀλληλοεξαρτήσεις τῶν βιοτικῶν συνθηκῶν τόσο περίπλοκες, ὥστε ὁ μὴ εἰδικευμένος νὰ μὴ ἡμπορεῖ νὰ ἔχῃ δικὴν του γνώμην. Φυσικὸν ἦταν, ἔπειτα ἀπὸ μιὰ τέτιαν κατάστασιν, νὰ ἀρχίσῃ ἡ καταπολέμησις καὶ ὁ ἐξαφανισμὸς τῆς ἐλευθερίας. Στὴν ἀρχὴ μὲ κάποια δυσἀρέσκεια ἐπροχώρουσε κανεὶς στὴν ἀπάρνησιν τῆς ἐλευθερίας. Μὲ τὸν καιρὸν ἔγινε συνήθεια καὶ πάθος. Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς πεντηκονταετίας μας εἶναι καὶ τὸ πάθος τῆς ἀνελευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας, ὅσο περισσότερο συγχρονισμένος εἶναι, τόσο μεγαλύτερη προθυμία ἔχει γιὰ νὰ πετάξῃ ἀπ' ἐπάνω του τὴν ἐλευθερίαν του. Κατακυριεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀναθέσῃ τὴν φροντίδα γιὰ τὸν ἑαυτὸν του σὲ κάποιον εἰδικόν. Ὁ γιατρός θὰ τοῦ δίνῃ προσταγὰς γιὰ τὴν υἰεῖαν του. Τὴν οἰκονομικὴν του εὐμάρειαν τὴν ἐξαρτᾷ ἀπὸ τὴν πρόβλεψιν ἐκείνου ποὺ θὰ συντάξῃ ἓνα γενικὸν οἰκονομικὸν σχέδιον γιὰ ὅλην τὴν χώραν. Τὸ νὰ πάρῃ κι' αὐτὸς κάποια ἀσήμαντη, ἀνεύθυνη καὶ παρασιτικὴ θεσοῦλα μέσα στὸ σχέδιον αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ μεγάλην του λαχτάραν. Τὸ τί θὰ πιστεῖ γιὰ τὸν κόσμον καὶ γιὰ τὴν ζωὴν δὲν εἶναι πιά ὑπόθεσις ἀτομικὴ. Θὰ προσφύγωμε στὸν κατασκευαστὴν τῆς κοσμοθεωρίας γιὰ νὰ μᾶς διδάξῃ πῶς θὰ βλέπωμε τὸν κόσμον. Ἀδύνατον εἶναι νὰ γίνωμε «αὐθεντικὲς ὑπάρξεις», ἂν δὲν μᾶς καθοδηγήσουν οἱ εἰδικοὶ ὑπαρξιολόγοι τοῦ τύπου τοῦ Σάρτρ, τοῦ Χάιντέγγερ καὶ τοῦ Γιάσπερς. Δὲν εἴμαστε αὐ-

τεξούσιοι οὔτε σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόλαυση τοῦ ὠραίου. Ἡ καλλιτεχνικὴ μόδα θὰ καθορίσῃ τί πρέπει νὰ θεωροῦμε ὠραῖο καὶ τί ἀσχημο. Τὸ ἱερατεῖο τῶν καλλιτεχνῶν ποὺ καλλιεργοῦν «τὴν τέχνη γιὰ τὴν τέχνη» φροντίζει νὰ ἐκδίδῃ ἔγκαιρα τὶς ὁδηγίες του. Ἀκόμη καὶ τὴν καλλονὴ τοῦ φυσικοῦ τοπίου τὴ βλέπομε μὲ τὴν καθοδήγηση τῆς ἐκδρομικῆς φιλολογίας.

Ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀπάρνηση τῆς ἐλευθερίας ἔφθασε στὴν ἀφάνταστο γιὰ τὶς προηγούμενες γενεές σημείο εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς πολιτικῆς. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πεντηκονταετίας μας εἶδαν τὸ φῶς πολιτικὰ κινήματα ποὺ δὲν εἶχαν ἄλλα σκοπὸ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκμηδένιση τῆς ἐλευθερίας. Ὡπλισμένα μὲ τὰ μέσα τῆς τεχνικῆς (τύπος, ραδιόφωνο, κινηματογράφος) κατώρθωσαν νὰ ἐμπνεύσουν σὲ μεγάλες ἀνθρώπινες μάζες τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἀνελευθερία. Θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ παραθέσῃ ἕνα μακρότατο κατάλογο περιπτώσεων κατὰ τὶς ὁποῖες οἱ σύγχρονοί μας μὲ ἕνα ἀσυγκράτητο παραλήρημα πάθους διεδήλωναν τὴν ἀπόφασή τους νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τους καὶ νὰ ὑψώσουν ἐπάνω στοὺς ὤμους τους κυριάρχους καὶ δικτάτορες. Ἡ ἐξειδικευμένη μονομέρεια, ἡ μανία γιὰ σχεδιακοὺς προκαθορισμοὺς καὶ ἡ ἔχθρα πρὸς τὴν ἐλευθερία ἀποτελοῦν φαινόμενα ἀλληλοεξηρημένα καὶ ἀλληλοβοηθούμενα. Ὅσο ὁ καθένας μας εἶναι βυθισμένος στὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ μας ἄλλο τόσο παρουσιάζεται ἐξουσιασμένος ἀπὸ τὰ συνεξαρτημένα αὐτὰ κινήματα.

Ἡ ἀναμφισβήτητη νίκη τοῦ ἀνθρώπου τῆς πεντηκονταετίας μας ἐσημειώθηκε στὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἐρεύνης. Ἐνῶ οἱ παλαιότερες γενεές εἶχαν στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον τους στὸ μακρόκοσμο, οἱ ἐρευνητὲς τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ αἰῶνος μας ἀλλάζοντας διαμετρικὰ τὸ πεδίο τῶν ἀναζητήσεων τους ἐστράφησαν πρὸς τὸ ἀτομικὸ μικρόκοσμο. Ἡ στρόφη τους αὐτὴ ἐστεφανώθηκε ἀπὸ περίλαμπρες ἐπιτυχίες. Κανένας πιά δισταγμὸς δὲν ἀντικόβει τὴν ἐρευνητικὴ τους προχώρηση. Ἡ παλαιὰ ἐλληνικὴ φυσικὴ ἐστέκονταν μὲ σεβασμὸ ἀπέναντι στὴ φύση. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐχαρακτήριζε τὸ φυσικὸ ὄν ὡς κάτι τὸ θεϊκόν, ἡ φύση ἀξίζε νὰ χαρακτηρισθῇ κατὰ τὴ γνώμη του «δαίμονία». Τὸ δέος αὐτὸ φαίνεται πῶς ἐνεργοῦσε ἀνασταλτικὰ σχετικὰ μὲ τὴν προχώρηση τοῦ πειραματισμοῦ. Σήμερα ἕνα τέτοιο δέος δὲν ὑπάρχει. Βλέπομε στὴ φύση μιὰ ὀλοκληρωτικὰ στερημένη ἀπὸ ψυχικότητα περιοχὴ. Εἴμαστε πιά στὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ φύση κατήντησε δοῦλος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐμπρὸς στὸν ἐρευνητὴ ὑπάρχει κάτι ποὺ δὲν ἔχει οὔτε ψυχὴ οὔτε πνεῦμα. Ἡ ἀσχολία του μὲ τὴν ἔρευνα τὸν φέρνει ἀκατάπαυστα σὲ ἀναστροφή μὲ κάτι τὸ ἄψυχο καὶ ἀντιπνευματικό. Σιγά-σιγά ὁ ἐρευνητὴς τοῦ ἐργαστηρίου ὑποκύπτει σὲ κάποια ἐξομίωση πρὸς

τὰ πράγματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀναστρέφεται. Ὁ σύγχρονος ἐρευνητὴς τοῦ φυσικοῦ ἐργαστηρίου δὲν εἶναι προικισμένος μὲ τὴ φαντασία τοῦ ἀλχημιστῆ. Εἶναι ψυχρὰ πραγματολόγος καὶ ὑπολογιστής. Ὅσο περνάει ὁ καιρὸς, τόσο ἀποξενώνεται ἀπὸ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Γιὰ τὴν ἀντίληψή του τὰ ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα πρέπει νὰ μποῦν στὴν αὐτὴ σειρὰ μὲ τὰ φυσιοκρατικά. Ἡ ἀρετὴ τῶν σύγχρονων ἐρευνητῶν εἶναι ἡ *Sachlichkeit*, ὅπως ἔλεγαν στὴν Γερμανία κατὰ τὴ μεσοπολεμικὴ ἐποχὴ. Νὰ λένε δηλαδὴ τὰ πράγματα ὅπως εἶναι χωρὶς καμμιὰ ἀπολύτως προσθήκη. Μὲ ὅλα αὐτὰ ἔγινε ἀναπόφευκτο νὰ κλείσῃ ὁ ἀνθρώπος τὸ ἑαυτὸ του σὲ μιὰ περιοχὴ ἀντιπνευματικῆ. Τὸ γήινο βάρος τῆς ὑπάρξεώς του κατήντησεν ἀνυπόφορο. Δοῦλος πιά τῆς ἀδυσώπητης πραγματολογίας, ἐπῆρε ἐπάνω του τὸ βαρὺ φορτίο τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς ναυτίας (τὴν *Angst* τοῦ Χάιντεγγερ καὶ τὴ *Nausée* τοῦ Σάρτρ). Ἐκόπηκε ἀπὸ κάθε πνευματικὴ πηγὴ καὶ θέλησε νὰ σταθῇ σὲ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Θεό. Ὁ Εὐρωπαϊκὸς μηδενισμὸς τοῦ Νίτσε ἔφτασε στὴν ὠρίμανσή του.

Διεπιστώσαμε στὰ προηγούμενα ὅτι ἡ γύρο πραγματικότητά ἔγινε γιὰ τὸν ἀνθρώπο ὀλοκληρωτικὰ ἄψυχη καὶ ἀντιπνευματικὴ, σύμπλεγμα ὕλων καὶ ἐνεργειῶν ποὺ δὲν ἔχουν οὔδὲ τὸ ἀπειροελάχιστο ἴχνος ἀπὸ πνευματικότητα. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον, ποὺ ἐσχημάτισε ὡς χῶρο τῆς ζωῆς του, διεποτίστηκε ἀπὸ τὴν ἴδια γήινη ἀντιπνευματικὴ βαρύτητα. Φυσικὸ ἦταν νὰ ζητήσῃ πιά μιὰ διαφυγῆ. Ἀλλὰ ἦταν ἀνίκανος νὰ προσφύγῃ στὸν πνευματικὸ κόσμο, ὅπως ἔκαναν ἄλλες γενεές. Γιὰ καταφυγὴ του τοῦ ἔμεινε ἕνας πλασματικὸς κόσμος, ὁ κόσμος τῆς Τέχνης. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι οἱ περισσότεροι αἰσθητικοὶ τοῦ καιροῦ μας ἀναγνωρίζουν γιὰ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου τὴν πλασματικότητα. Στὸ καλλιτεχνικὸ δημιούργημα ἐξοβελίζεται τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο, μένει ὡς ὑπόλοιπο τὸ καθαρὰ νοημένο φαινόμενο, μιὰ χωρὶς ὕλικό περιεχόμενο μορφή. Δὲν εἶναι τάχα αὐτὸ μιὰ πρᾶσπάθεια νὰ ἐξουδετερωθῇ τὸ τεράστιο βάρος τοῦ πραγματικοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς καὶ τῶν βασανιστικῶν τῆς δεσμεύσεων; Ἀποστρέφοντας τὸ πρόσωπό μας ἀπὸ τὰ σιδερένια κάγγελλα ποὺ ἐχαλκεύσαμε μὲ τὴν τεχνικὴ μας στρεφόμεστε μὲ τὴ φαντασία σὲ ἕνα κόσμο μορφῶν καὶ δράμάτων. Ἐχομε πιά γίνει οἱ δεσμῶτες τοῦ σπηλαίου ποὺ περιγράφει ὁ Πλάτων. Μόνη ἀνακούφισή μας ἀπὸ τὴ δουλεία στὴν ἀδήριτη ἀνάγκη μᾶς ἔμεινε ὁ πλασματικὸς κόσμος τῶν σκιῶν μὲ τὰ γραμμικὰ περιγράμματα ποὺ προσπαθοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὶς διαστάσεις τοῦ συνηθισμένου χώρου καὶ χρόνου. Ἀναζητοῦμε κάποια τέταρτη διάσταση ποὺ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο.

παρά ή έλευθερία που έχομε χάσει. Άλλά τή διάσταση αυτή τήν εύρίσκομε στην πλασματική φαντασίωση τής τέχνης. Ή προσφυγή μας στον πλασματικό κόσμο των καλλιτεχνημάτων αποτελεί μίαν έξοδο, μία φυγή και δραπέτευση. Σύγχρονα μάς δίνει και τó μέσο για να διαπιστώσουμε τήν ανεπάρκεια τής πολιτιστικής μας πραγματικότητας. Ο κόσμος των πραγματικών συνθηκών που έδημιουργήσαμε δέν ήμπορεί να ίκανοποιήση τις απαιτήσεις μας. Ζητάμε μία διαφυγή από τήν πίεση που άσκει επάνω μας. Θεωρούμε κάθε στιγμή ως επικείμενο τόν καταθρυμματισμό μας, τó ψυχικό άγχος κοντεύει να γίνη συνηθισμένη κατάσταση.

Ή γενική επισκόπηση που προηγήθηκε έκαμε αρκετά φανερό ότι ή αξία του πολιτισμού τής πεντηκονταετίας μας ήμπορεί να θεωρηθῆ σημείο αντίλεγόμενο. Έκείνο που τήν χαρακτηρίζει είναι ή επιδίωξη του υπέρμετρα δυναμικού. Ή πεντηκονταετία μας υπερεξετίμησε τήν ποσότητα. Άγάπησε με πάθος τó κολοσσιαίο και τó άκαταμέτρητο, έπροχώρησε στο άκρότατο όριο των δυνατοτήτων. Άλλά τήν τελευταία στιγμή άνακαλύπτει, ότι τó να φτάση κανείς στο τελευταίο σύνορο των δυνατοτήτων ίσοδυναμεί με τó φτάσιμο σε κάποιο μοιραίο τέλος. Με τόν αναλογισμόν αυτόν φτάνομε πιά σε σκέψεις περί του «έσχατου» τέρματος. Πραγματικά ή νοοτροπία τής πεντηκονταετίας μας είναι έσχατολογική και καταστροφική. Δέν ήταν μόνο ο Σπέγγλερ που έφερε στην επικαιρότητα τις έσχατολογικές και καταστροφικές για τόν έσπεριακό πολιτισμό προβλέψεις. Οι πραγματικές έκδηλώσεις τής πολιτικής ζωής καθωδηγήθηκαν πολλές φορές από επιδιώξεις καταστροφικές. Οι κόσμοι που αντιμετώπιστηκαν στις πολεμικές συγκρούσεις δέν έπεδίωκαν απλώς τή νίκη. Τό επιδιωκόμενο τέρμα ήταν ο έξαφανισμός του αντιπάλου. Μία επικίνδυνη υπερτροφία μηδενιστικών τάσεων καταπλημμυρίζει τή σύγχρονη ζωή. Τό ότι ο Χάιντεγκερ ύμνολογεί και δοξάζει στις μεταφυσικές του συγγραφές τήν όντολογική δύναμη του μηδενός, δέν αποτελεί θεωρητική επινόηση του φιλοσοφικού σπουδαστηρίου. Είναι μία άπήχηση του άχαλίνωτου μηδενιστικού πάθους που έκπορεύεται από τήν νοοτροπία τής έποχής μας. Έπιδιώκοντας τó κολοσσιαίο και τó άκαταμέτρητο φτάνομε στην περιοχή όπου είναι ένθρονισμένο ωςάν σκοτεινή άπειλή τó έσχατο τέρμα, αυτό που μάς μετάγει στην παγερή σιωπή του μηδενός.

Άλλά τά πράγματα δέν ξμειναν έως εδώ. Έχει παρατηρηθῆ ότι σε καιρούς που κυριαρχούν έσχατολογικές τάσεις δέν άργεί να αναγεννηθῆ ως αντίρροπη δύναμη και κάποιο προφητικό θρησκευτικό πνεύμα. Τήν πνοή ένός νεωτέρου προφητισμού ήμπορεί κανείς να τήν συναντήση διάχυτη στις τελευταίες δεκαετίες τής πεντηκονταετίας μας. Οι διαλεκτικοί θεολόγοι του προτε-

σταντισμού με πρωτόκλητό τους τόν Μπάρτ, οι Ρώσοι θεολόγοι τής διασποράς με άρχηγό τους τόν Μπερντιάεφ, τά πολυάριθμα προσωποκρατικά κινήματα και ή Άναγέννηση του στρατευομένου Χριστιανισμού αποτελούν άδιάψευστη μαρτυρία για τήν άναζωπύρηση του θρησκευτικού προφητικού πνεύματος. Ή έπιστημονική έρευνα του έργαστηρίου, όπως ανεπτύξαμε στα προηγούμενα, άπεγύμνωσε τήν πραγματικότητα από κάθε ίχνος πνευματικότητας. Έτοποθέτησε τόν άνθρωπο μέσα σε περιοχή ύλικών ένεργημάτων και θέλησε να έντάξη και τήν ανθρώπινη ύπόσταση μέσα σ' αυτά. Άντιμέτωπο προς τήν προσπάθεια αυτή όρθώνεται σήμερα τó προφητικό Χριστιανικό κίνημα. Διαπιστώνει ότι ή έπιστημονική έρευνητική δραστηριότητα εύρίσκεται πιά στο τέρμα τής πορείας της, σε ένα νεκρό σημείο, όπου κινδυνεύει να χάση κάθε νόημα. "Όσο για τó παρόν ή έρευνα του έπιστημονικού σπουδαστηρίου, τó έργαστήριο του τεχνικού και ή δράση τής μηχανής τραβούν ανεμπόδιστα τó δρόμο τους. Ή τεχνικοποίηση των όρων τής ζωής προχωρεί παράλληλα και ή επιδίωξη του κολοσσιαίου και του άκαταμέτρητου δημιουργεί άκατάπαυστα καινούρια κίνητρα για τήν πρακτική τεχνική δραστηριότητα. Τό προφητικό θρησκευτικό κίνημα προσπαθεί να είσχωρήση στις ψυχές, να αναγεννήση τήν άγάπη, προς τήν έλευθερία και να άποκαταστήση, τά δικαιώματα του πνεύματος. Συζητεί τó κύρος τής έπιστήμης, προχωρεί σε έκτιμητικές σκέψεις σχετικά με τήν αξία τής έπιστήμης και τής τεχνικής. Ή πιο κεντρική του προσπάθεια είναι να χαλιναγωγήση και να άνακόψη τήν τάση προς τó κολοσσιαίο και τó άκαταμέτρητο. Ύπενθυμίζει στον άφηνιασμένο τεχνικό, ότι ο άνθρωπος είναι μία περιορισμένη ύπυρξη και ότι ξεπερνώντας τά όριά του προχωρεί σε βέβαιη και αναπόφευκτη αυτοκαταστροφή. Με τήν αντιμετώπιση αυτή ο πολιτισμός μας έμφανίζει σχετικά με τις κατευθύνσεις του ένα βαθύτατο διαχωρισμό και διχασμό. Ή πολιτιστική μας πραγματικότητα είναι δίπλευρη και δίσημη. Τό νόημά της είναι άμφιβαλλόμενο και ή μελλοντική της εξέλιξη σκοτεινή και άπρόβλεπτη. Άν όμως δέν ήμπορούμε να προβλέψωμε τó δρόμο της, είναι δυνατόν να καθορίσωμε τά τρία μεγάλα θέματα γύρω από τά όποια συγκεντρώνεται ή δραστηριότητά της. Αυτά είναι, ή έπιστήμη και επάνω σ' αυτή στηριζόμενη τεχνική, ο καθορισμός τής ουσίας τής πραγματικότητας και ο αναλογισμός, για τόν άνθρωπο και τή μοίρα του.

II. ΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Ή φιλοσοφία τής πεντηκονταετίας μας, όπως θα φανῆ από τήν ανάπτυξη που θα ακολουθήση, έχει ιδιότυπη ανάπτυξη και

ιδιότυπα θέματα. Ἀλλὰ γιὰ νὰ κατανοηθῆ χρειάζεται νὰ γίνῃ φανερό ἐπάνω σὲ ποῖο ἔδαφος εἶναι ριζωμένη. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὴν παρακολουθήσωμε ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχή, καὶ νὰ θέσωμε τὸ ἐρώτημα: Ὑπάρχει τάχα στὴν ἀρχὴ τῆς πεντηκονταετίας μας μιὰ εὐδιάκριτη ἀφετηρία; Ποιὰ ἦταν στὴ φιλοσοφικὴ περιοχὴ ἢ ἐπικρατέστερη τάση, ὅταν ἐτερματίζονταν ὁ 19ος αἰῶνας καὶ ἀρχίζεν ὁ εἰκοστός; Εἶχεν ἀκουστῆ τότε κάποια συνθηματικὴ κραυγὴ;

Ἀπαντώντας στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ διαπιστώνομε ὅτι κατὰ τὸ 1900 ἦταν διάχυτο μέσα στὴ φιλοσοφικὴ ἀτμόσφαιρα ἕνα καθωρισμένο σύνθημα. Ὅλοι ἐφώναζαν «Γυρίστε πίσω πρὸς τὸν Kant». Ἡ προσταγὴ γιὰ ἐπιστροφή σημαίνει ὅτι εἶχε προηγηθῆ κάποια παραπλάνηση· ἐπιστρέφει κανεὶς μόνο ἔπειτα ἀπὸ κάποια παραπλάνηση σὲ κάτι ποῦ θεωρεῖ θετικὸ καὶ ἀσφαλισμένο. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ξαναρίξωμε μιὰ συνοπτικὴ ματιὰ στὴν κίνηση ποῦ εἶχε προηγηθῆ καὶ ἐτερματίζονταν μὲ τὸ κλείσιμο τῆς 19ης ἑκατονταετίας. Τί εἶχε συμβῆ κατ' αὐτὴ καὶ πῶς δικαιολογεῖται ἡ κραυγὴ γιὰ μιὰ ἐπιστροφή. Ποιὰ νὰ ἦταν ἡ ἀφετηρία, ποιὰ ἡ κατεύθυνση τῆς ἐπιστροφῆς;

Γιὰ νὰ δώσωμε ἀπάντηση στὸ τελευταῖο ἐρώτημα πρέπει μὲ γρήγορη ἀναδρομὴ νὰ προσδιορίσωμε στὴ γενικὴ του φυσιογνωμία τὸν 19ον αἰῶνα. Ἡμποροῦμε νὰ τὸν διαιρέσουμε ἀκολουθώντας τὸ ἐγγεγραμμὸν τριαδικὸ σύστημα σὲ τρία στάδια. Κατὰ τὸ πρῶτο τρίτο τοῦ ἐπικρατοῦν οἱ φιλοσοφικὲς σπουδὲς καὶ ἡ στίς ἐπιστῆμες ἀναφερόμενη ἔρευνα ἔρχεται σὲ δευτερώτερη μοῖρα. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας ποῦ ἀντιπροσωπεύεται κυρίως μὲ τὸν Ἑγέλο. Ὅταν πεθαίνει στὰ 1831 ὁ Ἑγέλος, ἀρχίζει ἡ διάλυση τοῦ συστήματος καὶ ἡ παρακμὴ τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν. Μπαίνουμε ἔτσι στὸ δεῦτερο τρίτο τοῦ 19ου αἰῶνος. Στὴ μεσαία αὐτὴ τριακονταετία καταφρονεῖται ἡ φιλοσοφία καὶ ἀκμάζει ἡ ἐνασχόληση μὲ τὶς ἐπιστῆμες. Τὸ στάδιο τοῦτο συγκρινόμενο μὲ τὸ προηγούμενο παρουσιάζεται ὡς ἀντιθέση. Τῆ φιλοσοφία τὴν ἀντιπροσωπεύει ὁ θετικισμὸς ποῦ εἶναι στὸ βάθος του ἄρνηση κάθε φιλοσοφίας. Ἡ ἀντίθεση πρὸς τὶς ἰδεοκρατικὲς τάσεις ποῦ ἐδέσποζαν προτύτερα δὲν ἐκδηλώνεται μόνο μὲ τὸν θετικισμὸ. Σημειώνεται μιὰ ἐπανάσταση καὶ μέσα στὸ στρατόπεδο τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Φορεῖς αὐτῆς τῆς ἀντιἰδεοκρατικῆς ἀνταρσίας εἶναι τρία ὀνομαστά πρόσωπα ποῦ τὸ καθένα ἔρχεται ἀπὸ διαφορετικὸ κύκλο, καὶ ποῦ τὴν ἐπίδρασή τους θὰ τὴν ἀπαντήσωμε καὶ στὴ δική μας πεντηκονταετία. Τὸ ἕνα εἶναι ὁ δανὸς θεολόγος Κερκεγκάαρντ (1813-1855) ποῦ ἀνακαλύπτει ὅτι ἡ τάση τοῦ Ἑγέλου πρὸς τὸ καθολικὸ συντρίβει ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση. Τὸ δεῦτερο εἶναι ὁ Κάρο-

λος Μάρξ (1818-1883) ποῦ ἐπιχειρεῖ τὴν περίφημη ἀντιστροφή προσπαθώντας νὰ μετατρέψῃ τὸν ἰδεοκρατικὸ διαλεκτικισμὸ σὲ ὀλιστικό. Τὸ τρίτο πρόσωπο ἔρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς καντιανῆς μεταφυσικῆς καὶ εἶναι ὁ Ἀρθούρος Σοπενχάουερ (1783-1860). Παρ' ὄλο τὸν καντιανισμὸ τοῦ εἶναι βαθύτατα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ θετικιστικὸ κίνημα, γιὰ τὸ στα συγγράμματά του ἐξετάζει τὶς ἐπιστῆμες κάτω ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Ἀλλὰ ἡ σημαντικώτερη συμβολὴ τοῦ ἦταν ἡ ἐξέταση τῶν αἰσθητικῶν καὶ ἠθικῶν προβλημάτων ποῦ εὗρηκε τὴν ἐξακολουθήσῃς ἀπὸ τὸ Φρειδερίκο Νίτσε (1844-1900). Κατὰ τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 19ου αἰῶνος ἀρχίζει νὰ βγαίνει ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν καταφρόνηση καὶ νὰ ἀνασυγκροτεῖται. Δὲν ἔμπορεῖ νὰ κάμῃ μιὰν ἀνεξάρτητη καὶ αὐτοτελῆ ἐμφάνιση. Ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται ὡς ἀνὰ μὴνυ βόηθητικὴ τῶν ἐπιστημῶν. Στὸ τρίτο αὐτὸ στάδιο ἐπιχειρεῖται ἡ συμφιλίωση τῆς ἐπιστῆμης μὲ τὴν φιλοσοφία. Ἀποτελεῖ τὴ διαλεκτικὴ σύνθεση τῶν δύο προγενεστέρων.

Οἱ φιλόσοφοι εἶπαν στοὺς ἐπιστήμονες: Ἀναγνωρίζομε καὶ θαυμάζομε τὶς μεγάλες ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις ποῦ ἐπραγματοποιήσατε. Ἀλλὰ ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς θέσωμε ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὴ θεμελίωση τῆς ἐγκυρότητος καὶ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν μεθόδων. Ποῖοι εἶναι οἱ λόγοι ποῦ σᾶς πείθουν ὅτι ἡ πορεία ποῦ ἀκολουθεῖτε στίς ἔρευνές σας εἶναι ἔγκυρη; Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι ἔγκυρη ἡ πορεία σας ἀπὸ ποῦ ἀντλεῖται ἡ ἐγκυρότητά τους; Ἐρχονται, εἶπαν οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἐπιστῆμες νὰ ἐξηγήσουν τὰ πάντα καὶ ἐκεῖνο ποῦ δὲν ἔμπορουν νὰ ἐξηγήσουν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς τους. Ἐπανελήφθη κατὰ τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 19ου αἰῶνος ἐκεῖνο ποῦ εἶχε συμβῆ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Ὅταν ὁ Νεύτων εἶχε οἰκοδομήσει τὸ περίλαμπρο οἰκοδόμημα τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἦρθε ὁ Κάντ καὶ ἐδικαιολόγησε τὴν ἐγκυρότητά τους. Αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε τὸ περίφημο ἐρώτημα «πῶς εἶναι δυνατὸς οἱ ἐκ τῶν προτέρων συνθετικὲς κρίσεις» ποῦ ἀπετέλεσε τὸ θέμα τῶν ἐρευνῶν τοῦ φιλοσόφου τῆς Κενιξβέργης. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στὸ τελευταῖο τρίτο τῆς 19ης ἑκατονταετίας ζητεῖ ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη τὰ χαρτιά της.

Ἀπὸ τὴν ἕως τώρα ἀνάπτυξη γίνεται φανερό ὅτι ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς φιλοσοφίας στὸ τέρμα τοῦ περασμένου αἰῶνος ἔμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ μόνο κάτω ἀπὸ μιὰ καὶ μόνη μορφή. Μόνον ὡς κριτικὸς καὶ γνωσιολογικὸς ἐπικαταλογισμὸς ἐφηρημένος ἐπάνω στὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἐπιστημῶν ἦταν δυνατό νὰ ἀρχίσῃ ἡ φιλοσοφία τὴν ἀνασυγκρότησίν της. Πραγματικὰ ἕνα τέτιο πρᾶγμα ἐσημειώθηκε. Ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα παρουσιάστηκε παίρνοντας τὴ μορφή

γνωσιολογικῆς ἐπεξεργασίας τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἐπειδὴ ἡ γνωσιολογία εἶναι δυνατὴ μόνο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ, ὅπως ὑποδειγματικὰ τὸν εἶχε παρουσιάσει ὁ Κάντ, εὐκολα κατανοοῦμε γιατί ὁ 19ος αἰώνας ἐκλείνει μὲ τὸ σύνθημα: «Πίσω πρὸς τὸν Κάντ!» Ἐπιστροφή στὸν καντιανὸ κριτικισμό!

Πρὶν προχωρήσωμε στὴν ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων, ὅσα ἐσημειώθηκαν στὸν 20ὸν αἰώνα, καλὸ εἶναι νὰ περιγράψωμε τὴ μεταβατικὴ κίνηση ποὺ ἐχρειάστηκε νὰ γίνη γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ νέα κατάσταση. Εἶπαμε λίγο προτύτερα ὅτι στὸ πρῶτο τρίτο τοῦ 19ου αἰῶνος μονάρχης τῆς φιλοσοφίας χαιρέται ἀναμφισβήτητη μονοκρατορία ὁ Ἐγγελοσ. Μετὰ τὸ θάνατό του οἱ ὑποτελεῖς του στασιάζουν καὶ οἱ ἐχθροὶ διαμφισβητοῦν τὴν κληρονομία του. Οἱ κληρονόμοι καὶ οἱ πολέμοι του εἶναι ὁ Μάρξ, ὁ Κίρκεγκάαρντ καὶ ὁ Νίτσε στηριγμένοι ἐπάνω στοὺς ὤμους τοῦ Σοπενχάουερ. Οἱ ἔριδες αὐτὲς συντελοῦν στὴν κατάπτωση καὶ παρακμὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἐκεῖνος ποὺ κερδίζει ἀπ' αὐτὸ εἶναι ὁ Αὐγουστος Κόντ (1798—1857) μὲ τὸ θετικισμό του. Ἡ ἀνασυγκρότηση σημειώνεται στὴν τελευταία τριακονταετία. Ὡς τὸν πρῶτο συντελεστὴ ποὺ συνεργεῖ γιὰ τὴν φιλοσοφικὴ ἀνασυγκρότηση θὰ εἶχαμε νὰ ἀναφέρωμε τὸ γάλλο φιλόσοφο Μπέρκσον (1859—1941). Ὑποβάλλοντας σὲ ἔρευνα τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν ὅχι μόνο δὲν μένει στὸ κριτικὸ στάδιο, ἀλλὰ κατορθώνει νὰ δημιουργήσῃ μιὰ καινούρια μεταφυσικὴ θεώρηση στηριγμένη στὴν ἐνόραση (intuition). Τὸν ἴδιο καιρὸ στὴ Γερμανία οἱ φιλόσοφοι Βίντελμπαντ (1848—1915) καὶ Ρίκερτ (1863—1936) προσπαθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν τὴν καντιανὴ ὑπερβατικὴ μέθοδο στὶς πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπιστῆμες. Ἄν ὁ Κάντ εἶχε παρουσιάσει ὀλοκληρωμένη διερεύνηση ἀναφερόμενη στὸν θεωρητικὸ καὶ τὸν πρακτικὸ λόγο, καιρὸς ἦταν, ἐσκέφθηκαν οἱ δύο γερμανοὶ φιλόσοφοι, νὰ καταρτισθῇ μιὰ πραγματεία ἀναφερόμενη στὸν «ἱστορικὸν λόγον». Ὁ Κάντ ἔθεσε τὸ ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη; Οἱ δύο νεοκαντιανοὶ ἐρώτησαν: Πῶς εἶναι δυνατὲς οἱ ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπιστῆμες; Δίπλα ἀπ' αὐτοὺς ἄρχισε νὰ ἐργάζεται πάνω στὸ ὕλικό τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁ Ντίλταϊ (1833—1911) βγαλμένος ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ περίφημου ἐρμηνευτοῦ τοῦ Πλάτωνος Σλαϊερμάχερ. Μὲ τὶς ἐργασίες του ἄρχισε νὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀνεπάρκεια τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, ποὺ εἶχε προβάλλῃ τὴν ἀξίωσίν της νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν φιλοσοφία στὸ σύνολό της. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἀπὸ τὴν κριτικὴ διερεύνηση δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἐξαιρεθοῦν καὶ οἱ

μαθηματικὲς ἐπιστῆμες. Γιὰ νὰ ὑποβληθοῦν σὲ κριτικὴ ἐπεξεργασία συνηγοροῦσε καὶ ἓνα ἄλλο ἐντυπωσιακὸ γεγονός.

Ὁ 19ος αἰώνας εἶχε ἀνακαλύψει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Εὐκλείδειο γεωμετρίαν ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες γεωμετρίες. Ὁ Κάντ εἶχε ὑπ' ὄψιν τοῦ μόνο τὸν Εὐκλείδειον χῶρον, τῶρα ὅμως ὁ Λομβαρτσέφσκι καὶ ὁ Ρίμαν εἶχαν ἀνακαλύψει ἓνα χῶρον σφαιρικὸ μέσα στὸν ὁποῖο δὲν ἰσχύει τὸ Εὐκλείδειο αἴτημα τὸ ἀναφερόμενο στὴν παραλληλία τῶν εὐθειῶν. Ὡστε ἡ γεωμετρία δὲν ἦταν κάτι ποὺ ἀπορρέει κατ' ἀναγκαιότητα ἀπὸ τὶς συνθετικὲς ἐνέργειες τῆς νοήσεως, ὅπως ὑπεστήριζε ὁ Κάντ. Ἴσως ὁ γεωμετρικὸς κόσμος μὲ ὅλες του τὶς ποικιλίες νὰ εἶναι ἓνας ψυχολογικὸς σχηματισμὸς ποὺ ἡ συγκρότησή του δὲν διέπεται ἀπὸ ἀναλυτικὴ ἐκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα. Ὅλα λοιπὸν τὰ ἀναλυτικὰ μαθηματικὰ στοιχεῖα ἐκινδύνευαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ψυχολογικὰ πλάσματα. Ἐπειδὴ ὀλοκληρὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς νεώτερης φυσικῆς ἦταν στηριγμένο στὴν ἀναλυτικὴ ἐκ τῶν προτέρων μαθηματικὴ νομοτέλεια, ὁ κόσμος ποὺ εἶχε ἀνακαλύψει ἡ ἐπιστήμη ἄρχισε νὰ παίρνῃ τὴν ὄψη ἐνὸς πλάσματος ἀπλῶν ψυχικῶν ἐνεργημάτων. Ἡ μαθηματικὴ νομοτέλεια, εἶπεν ὁ ψυχολογισμὸς, εἶναι ἀπλὸ ψυχολογικὸ καὶ ἐμπειρικὸ γεγονός. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐθριάμβευε ἡ πειραματικὴ ψυχολογία τοῦ Wundt καὶ προέβαλλε τὴν ἀξίωσιν νὰ πάρῃ τὸ ἀξίωμα ποὺ κατεῖχε προτύτερα ἡ γενικὴ φιλοσοφία. Ἡ φήμη της εἶχε φθάσει καὶ στὸν τόπο μας. Ἡ πανεπιστημιακὴ φιλοσοφία τῆς πρώτης γενεᾶς τοῦ αἰῶνα μας ἐδόουλε πιστὰ στὸ Βουντισμό.

Ἐκεῖνος ποὺ ἀντιμετώπισε τὴν κρίσιν ποὺ εἶχε δημιουργηθῇ στὴν περιοχὴ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἦταν ὁ Ἐδμόνδος Χούσερλ (1859 - 1938) ποὺ ἀνεδείχθηκε ὑστερώτερα ἰδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς. Στὴν πρώτη του νεότητι ἐσπούδασε μαθηματικὰ κοντὰ στὸν περίφημον μαθηματικὸν Weierstrass, αὐτὸν ποὺ εἶχε διασαφηνίσει τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ. Ὁ Husserl βγαίνοντας ἀπ' τὴν εἰδικὴν περιοχὴ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἀνέλαβε νὰ δικαιολογήσῃ τὴ θεμελίωσίν της. Γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ στὴν προσπάθειά του αὐτὴ ἔπρεπε νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ψυχολογικὴ ἐρμηνεία τῆς γενέσεως τῶν μαθηματικῶν ἐννοιῶν. Τὴν πολεμικὴν αὐτὴν ἀνέλαβε μὲ ἀποφασιστικὴν καὶ καρπὸς τῶν μελετημάτων του ἦταν τὸ σημαντικώτατό του σύγγραμμα «Λογικὲς ἔρευνες» ποὺ ὁ πρῶτος του τόμος ἐξεδόθη ἀκριβῶς στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος μας. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ σημαντικώτερον γεγονός καὶ χαρακτηρίζει τὴν ἀφετηρίαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξεκίνησε ἡ φιλοσοφικὴ κίνηση τῆς πεντηκονταετίας μας. Ὁ Μπέρκσον ὁ Βίντελμπαντ, ὁ Ρίκερτ, ὁ Ντίλταϊ καὶ ὁ Χούσερλ ἀποτελοῦν τοὺς κυριώτερους ἐργάτες ποὺ ἐδοῦ-

λεψαν για να ανασυγκροτηθῆ ἡ φιλοσοφία και να ἔβγη ἀπὸ τὴν παρακμῆ τῆς στίς παραμονές τῆς πεντηκονταετίας μας.

Ἡ καινούρια στροφή που σημειώνεται στὴν ἀρχὴ τῆς δικῆς μας πεντηκονταετίας ἔγινεν αἰσθητὴ και στὴ δική μας ἑλληνική περιοχή. Κατὰ τὴ δεύτερη πεντηκονταετία τῆς περασμένης ἑκατονταετίας ἡ νεοελληνική διάνοηση εἶχε προσδεθῆ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς στὴ λαϊκὴ μορφή τοῦ μηχανιστικοῦ ὕλισμοῦ, ὅπως τὸν παρουσίαζαν τὰ συγγράμματα τοῦ Μπουχνερ και Χαϊकेλ. Ὁ γλωσσικός ρεαλισμὸς τοῦ Ψυχάρη και ὁ συνακόλουθός του φιλολογικὸς ρεαλισμὸς ἦταν ἀπήχηση τοῦ γενικὰ διαδεδομένου ἐπιστημονικοῦ ρεαλισμοῦ. Στὸ τέλος τῆς τελευταίας δεκαετίας σημειώνεται ρήγμα στὴ ρεαλιστικὴ κατεύθυνση. Ὁ Καμπύσης ζητεῖ καταφύγιο στὸν κόσμο τοῦ μύθου και τῆς φαντασίας, ὁ Κώστας και ὁ Μῆτσος Χατζόπουλος στὸ ἐπαναστατικὸ περιοδικὸ «Διόνυσος» μιλοῦν για τὸ ὑπερέραν, ὁ Παλαμᾶς ἀρχίζει τοὺς τόσο συχνούς προσανατολισμούς του πρὸς τὴ νιτσεικὴ φιλοσοφία. Εἶναι πλάνη να νομίζουμε ὅτι ζοῦμε ἔξω ἀπὸ τὴν παγκόσμια περιοχή. Ἐχομε ἐμπλακὴ στὸν κυματισμὸ τῆς, με τὴ διαφορά ὅτι τὴν ζοῦμε σύμφωνα με τὴν δική μας τὴν ἰδιοτυπία, μέσα στὰ πλαίσια τῶν δικῶν μας δυνατοτήτων.

Πλησιάζοντας τώρα τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς ὀμιλίας μας θὰ τοποθετηθοῦμε στὸ κατώφλιο τῆς πεντηκονταετίας μας, για να παρακολουθήσωμε τὴν ἐξέλιξη τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν. Δὲν πρέπει ὅμως να ξεχάσωμε ἕνα πρᾶγμα. Τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ προχώρηση τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ δὲν εἶναι ἀσχετὴ με τὴν παράλληλη ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης, τῆς κοινωνικῆς και τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Δὲν ἠμποροῦμε τώρα να θίξωμε, οὔτε και εἶναι ἀνάγκη, τὸ ζήτημα τῆς εἰδους ἐξάρτηση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ φαινόμενα που ἐσημειώσαμε. Μᾶς ἀρκεῖ ἡ διαπίστωση ὅτι ὑπάρχει μιὰ συνεξάρτηση και ὅτι χωρὶς αὐτὴ δὲν εἶναι νοητὴ ἡ γενικὴ ἱστορικὴ προχώρηση. Ἄς ρίξωμε λοιπὸν μιὰ σύντομη ματιὰ στὴν ἰδιοτυπία που ἐνεφάνισε ἡ ἐπιστημονικὴ και κοινωνικὴ κίνηση τῆς πεντηκονταετίας μας.

Στὸν τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τὸ σημαντικώτερο γεγονός ἦταν ἡ ἐπανάσταση που σημειώθηκε στὴν περιοχή τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ παλαιὰ μηχανιστικὴ φυσικὴ δὲν ἠμπόρεσε να κρατηθῆ. Τὴ θέση τῆς τὴν ἐπῆρε ἡ ἐνεργειακὴ φυσικὴ. Τὸ δόγμα τῆς ἀπόλυτα νοημένης αἰτιοκρατίας και τοῦ αὐστηροῦ προσδιοριστικισμοῦ (determinismus) ἐκλονίστηκε ἀπὸ τὰ θεμέλιά του. Ἡ θεωρία τῆς γενικευμένης σχετικότητας και τῆς ἀπροσδιοριστίας ἐξασφαλίζουν πιά γενικὴ ἀναγνώριση. Ὁ Einstein και ὁ Planck, ὁ Heiseberg και ὁ de Broglie ὀδηγοῦν τὸ ἄρμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἔξω ἀπὸ τὸ τὸ τέλος τοῦ μηχανιστικοῦ ὕλισμοῦ.

Και στὴν περιοχή τῆς Βιολογίας ἐδείχτηκε ἀνίκανη ἡ μονομερὴς φυσικοχημικὴ θεωρία να ἐρμηνεύσει τὰ βιολογικὰ φαινόμενα. Ἡ ἀνεπάρκειά τῆς ἔγινε ἀφορμὴ να παρουσιαθοῦν οἱ νεοβιταλικὲς θεωρίες. Για να ἐξηγήσει τὴ ζωὴ ὁ Driesch βαδίζοντας τὸ δρόμο που εἶχε νῦν ποδεῖξει ὁ Μπέρκσον ἀναγκάζεται να καταφύγει στίς ἀριστοτελικὲς θεωρίες τῆς ἐντελέχειας. Στὴν περιοχή τῆς ψυχολογικῆς ἐρεύνης ἀποκαλύπτεται ἡ ἀνεπάρκεια τῆς πειραματικῆς μεθόδου και δημιουργεῖται ἀπὸ τὸν Franz Brentano ἡ περιγραφικὴ ψυχολογία, ἀπὸ τὸν Dilthey και τὸν Sprager ἡ κατανοοῦσα και νοολογικὴ ψυχολογία. Στὴν περιοχή τῆς παθολογικῆς ψυχολογίας ἐσημειώθηκαν σοβαρώτατες ἀνακαλύψεις. Πρῶτος ὁ Αὐστριακὸς ψυχολόγος Breuer, ξεφεύγοντας ἀπὸ τίς στενὲς ἀντιλήψεις τῆς φυσιολογικῆς προσανατολισμένης ψυχιατρικῆς, εἶπεν ὅτι ἡ θεραπευτικὴ μέθοδος που ἔπρεπε να χρησιμοποιηθῆ για ὀρισμένες ψυχικὲς παθήσεις ἔπρεπε να εἶναι ψυχικῆς μορφῆς. Τὴ μεθόδὸ του τὴν ὠνόμασε «κάθαρσι» χρησιμοποιώντας ἕναν ὄρο που δανείστηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Κατὰ τὸν ἴδιο καιρὸ και ὁ Freud (1855 - 1939) ἀνέπτυξε τὴν ψυχαναλυτικὴ του θεωρία και ἔδωκε τὴν ἀφορμὴ για να δημιουργηθῆ ἡ λεγομένη ψυχολογία τοῦ βάθους. Με τίς ἀνακαλύψεις τοῦ Freud ἔγινε φανερό ὅ ὀ δυναμικὸς χαρακτήρας τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Δὲν ἠμποροῦσε πιά ἡ ψυχολογικὴ ἔρευνα να μείνει μέσα στὰ ὄρια τοῦ ἐργαστηρίου τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, ὅπως τὸ ἐννοοῦσε ὁ γερμανὸς ψυχολόγος Wundt. Ἐγινε νοητὸ ὅτι ὁ ψυχολογικὸς πειραματισμὸς δὲν ἀρκεῖ για να διασαφηνίσει τίς ἀνώτερες ψυχολογικὲς λειτουργίες.

Οἱ ὀπαδοὶ τῆς μορφολογικῆς ψυχολογίας κατῶρθωσαν να παρουσιάσουν καινούρια θεωρία για τὴ σύσταση τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἐτσι ὁ ψυχολογικὸς μηχανισμὸς και ὁ πειραματισμὸς ἔχασαν τὴ σημασία που εἶχαν κατὰ τίς τελευταίες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνος. Και στὴ δική μας περιοχή ἔγινεν αἰσθητὴ ἡ ἀνακαίνιση τῶν ἀντιλήψεων τῶν σχετικῶν με τὴν ψυχολογία. Μετὰ τὸ 1922 εἶχαμε ἐξάπλωση τῶν φροϊδικῶν ἀντιλήψεων στὴν ψυχοπαθολογία τῆς χώρας μας και ἐπίδραση στὴν καλλιτεχνικὴ μας παραγωγή. Ἡ μετάφραση ἀπὸ τὸ φίλο Ν. Λούβαρη τοῦ βιβλίου τοῦ Spranger «ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας» μᾶς ἔκαμε γνωστὴ τὴν κατανοοῦσα ψυχολογία.

Στὴν περιοχή τῆς κοινωνικῆς και τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἀρχίζουν να σημειώνονται σημαντικώτατες μεταβολές. Με τὴν ἔναρξη τῆς δικῆς μας πεντηκονταετίας ἀρχίζει να ὑποχωρῆ τὸ ἀτομοκρατικὸ πνεῦμα που μᾶς εἶχε κληροδοτήσει ἡ τελευταία γενεὰ τοῦ περασμένου αἰῶνος. Ἡ πολιτικὴ και κοινωνικὴ πραγματικότητα διακατέχεται ἀπὸ μιὰ ἀκατανίκητη ὀμαδικὴ τάση για δυναμικὴ συγκέντρωση. Τὰ κράτη ἀναπτύσσονται σε

τεράστια πολιτειακά συγκροτήματα πού πραγματοποιοῦν συνεχῶς συγκέντρωση οἰκονομικῶν καὶ ὀπλικῶν δυνάμεων. Ἀντιμέτωπη στὴν πολιτικὴ κίνηση στέκεται ἡ κοινωνικὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση μὲ τίς μεγάλες συνδικαλιστικὲς καὶ κοινωνιστικὲς ὀργανώσεις, πού ἀποτελοῦν κι' αὐτὲς τεράστιους δυναμικοὺς πυρῆνες. Τόσο ἡ πολιτικὴ ὄσο καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ κατακυριεύεται ἀπὸ ἕναν ἀκατανίκητο ἔρωτα δυνάμεως. Ἡ θέληση γιὰ δύναμη τοῦ Νίτσε ὑψώνεται σὲ δόγμα πού δὲν καθοδηγεῖ μόνο τὸν Πρωσικὸ μιλιταρισμὸ ἀλλὰ καὶ τὸ συνδικαλισμὸ καὶ τὸν κομμουνισμὸ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ἡ βία ἀνεγνωρίστηκε ἀπὸ τὸν Σορέλ (1847—1922) καὶ τὸν Λένιν (1870—1924). Ἐπιτελεῖται ἡ ἀνάσταση τῆς ἰδεολογίας δύο προσώπων πού συναντήσαμε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, τοῦ Νίτσε καὶ τοῦ Μάρξ. Αὐτοὶ διαμφισβητοῦν τὴν κυριαρχία τοῦ στοχασμοῦ.

Στὴν περιοχὴ τῆς Τέχνης παράλληλη ἐκδήλωση ἀποτελεῖ ὁ ἐξτρεσσιονισμὸς. Ὁ πρῶτος μεγάλος πόλεμος καὶ οἱ κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις πού ἀκολούθησαν συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἐπανεμφάνιση τῶν ἰδεολογιῶν πού ἐσημειώσαμε. Συνηθίζομε νὰ ἐξηγοῦμε ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς τῆς πεντηκονταετίας μας ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς δύο μεγάλους πολέμους καὶ ξεχνοῦμε ὅτι καὶ οἱ πόλεμοι ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν γενικωτέρων τάσεων τῆς ἐποχῆς.

Ἀφοῦ ἐρίξαμε μιὰ συνοπτικὴ ματιὰ στὰ γεγονότα πού ἐσημειώθηκαν κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς πεντηκονταετίας μας στὶς περιοχὲς τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ κοινωνικοπολιτικῆς ζωῆς, καιρὸς εἶναι νὰ τοποθετηθοῦμε πάλι στὸ 1900 καὶ νὰ διαπιστώσωμε πῶς ἦταν τότε ἡ κατάσταση τῆς φιλοσοφίας. Τὰ φιλοσοφικά ρεύματα ἦταν πολλὰ καὶ διάφορα. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ σχηματικὴ ταξινόμηση πού θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ παρακολουθήσωμε τὴν κίνησή του στὶς ἀδρότερες του γραμμές.

Ἄς φαντασθοῦμε τὰ ρεύματα ὡς ἄνδρομεις πού παρατάσσονται ἐπάνω σὲ μιὰ εὐθεῖα γραμμὴ καὶ εἶναι ἔτοιμοι γιὰ ξεκίνημα. Ἄς θεωρήσωμε μὲ τὸ νοῦ μας μιὰ νοητὴ εὐθεῖα γραμμὴ Α Β πού παριστᾷ τὸ κατώφλιο τῆς πεντηκονταετίας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ πάρουν τὴν ἀφετηρίαν τοὺς τὰ φιλοσοφικά ρεύματα. Ἡ νοητὴ γραμμὴ τερματίζεται στὰ πέρατα Α καὶ Β. Ἄς συμβολίσωμε τὸ μέσο τῆς μὲ τὸ γράμμα Γ. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ τρία σημεῖα θὰ ἔρθωμε νὰ κάμωμε μιὰ κατάταξη τριαδική. Τὸ φιλοσοφικὸ μέτωπο ἤμποροῦμε νὰ τὸ διαιρέσωμε σὲ τρεῖς τομεῖς, δηλαδὴ σὲ δύο ἀκραίες πτέρυγες καὶ μιὰ μεσαία. Οἱ δύο ἀκραίες πτέρυγες θὰ περιλάβουν τὰ φιλοσοφικά ρεύματα πού παρουσιάζουν μεταξύ τους ἑκδηλῆ ἀντίθεση. Μιὰ τέτοια ἀντιθετικὴ ἐμφανίζονται οἱ ὁμάδες δύο σύγχρονων φιλοσοφικῶν κινήματων. Μία τείνει

στὴν ἀνασυγκρότηση τῆς ὄντολογικῆς καὶ μεταφυσικῆς θεωρήσεως τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἀντίθετη συμπεριλαμβάνει ὅλα τὰ ρεύματα, ὅσα ἀγωνίζονται νὰ κρατήσουν τὸν ἀντιμεταφυσικὸ τοὺς χαρακτήρα μένοντες πιστὰ στὸν θετικισμὸ, στὸν ἐμπειρισμὸ καὶ στὸν ὕλισμὸ. Ὡστε στὸ ἕνα τμήμα τῆς γραμμῆς τοποθετοῦμε τὰ ἀντιμεταφυσικά ρεύματα καὶ στὸ ἄλλο τὰ μεταφυσικά. Ἡ μετάθεση ἀπὸ τὴ μιὰ κατηγορία στὴν ἄλλη δὲν γίνεται ἀπότομα. Παρεμβάλλεται ἀνάμεσα τοὺς μιὰ τρίτη κατηγορία ρευμάτων. Γενικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν κεντρικῶν αὐτῶν φιλοσοφικῶν τάσεων εἶναι ἡ οὐδετερότητά τοὺς ἀπέναντι στὴ μεταφυσικὴ καὶ ὁ προσανατολισμὸς τοὺς στὸν κριτικισμὸ. Ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς τοῦ κριτικισμοῦ, ὁ Κάντ, εἶχε θεωρήσει τὸ σύστημά του ὡς ἄν κάποια συνδιαλλακτικὴ παρέμβαση ἀνάμεσα σὲ ἀντιτιθέμενα ρεύματα. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι στὴν ἀνεπτυγμένη παράταξη τοῦ φιλοσοφικοῦ μετώπου κατὰ τίς ἀρχὲς τῆς πεντηκονταετίας μας τὴν κεντρικὴ θέση θὰ πάρουν τὰ νεοκαντιανὰ συστήματα τοῦ γαλλικοῦ κριτικισμοῦ μὲ τὸ Renouvier (1815—1903) καὶ τίς δύο γερμανικὲς νεοκαντιανὲς σχολές τῆς Μαρβούργης καὶ τοῦ Μπάντεν (Windelband καὶ Rickert). Ἀριστερὰ τοὺς πρέπει νὰ ταχθοῦν τὰ ἀντιμεταφυσικά συστήματα. Ἄν ἠθέλαμε νὰ δώσωμε μιὰ ἀπαρίθμηση θὰ ἐτάσσαμε στὴν ἀκρότατη ἀφετηρίαν τὸν διαλεκτικὸ ὕλισμὸ καὶ ἔπειτα μὲ τὴ σειρά τοὺς τὸν ἐπιστημονισμὸ καὶ νεοθετικισμὸ τῆς σχολῆς τῆς Βιέννης (Κάρναπ — Σλίκ) καθὼς καὶ τὸν ἀγγλοσαξωνικὸ λογικὸ ρεαλισμὸ τοῦ Ἄγγλου Βερτρ. Ρώσσελ. Προχωρώντας πρὸς τὰ νεοκαντιανὰ συστήματα θὰ εἶχαμε νὰ τάξωμε κοντὰ τοὺς τὸν ἀγγλοσαξωνικὸ πραγματισμὸ (Τζέιμς καὶ Ντιούι).

Αὐτὴ εἶναι ἡ σειρά πού ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρο τῆς νοητῆς γραμμῆς τελειώνει στὰ νεοκαντιανὰ συστήματα. Προχωρώντας τώρα πέρα ἀπὸ τὰ νεοκαντιανὰ καὶ νεοκριτικὰ ρεύματα, θὰ εἶχαμε νὰ ἀπαντήσωμε πρῶτη-πρῶτη τὴ φαινομενολογικὴ σχολὴ τοῦ Ed. Husserl. Δίπλα του θὰ ἔπρεπε νὰ τάξωμε τὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς ὅπως ἀρχίζε νὰ διαμορφώνεται γύρω στὰ 1900 κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Μπέρκσον καὶ τὸν Dilthey. Οἱ τρεῖς μεγάλοι στοχαστὲς πού κυριαρχοῦν κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης δεκαετίας εἶναι οἱ φιλόσοφοι Husserl, Μπέρκσον καὶ Dilthey. Ἀναγνωρίζουν καὶ οἱ τρεῖς τὴν ἐνόραση ὡς μεθοδολογικὸ ὄργανο τῆς φιλοσοφίας, καταπολεμοῦν τὴν ψυχολογικὴ ἐρμηνεία τῶν πνευματικῶν φαινομένων καὶ ἀνοίγουν ὀρίζοντες γιὰ μιὰ ὄντολογικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητος. Καθὼς προχωροῦμε εἰς τὴν δευτέρην δεκαετία ἐπισυμβαίνει τὸ συνταρακτικὸ γεγονὸς τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ οἱ συνακόλουθες κοινωνικὲς ἀνατροπές. Ὄταν ἐτελείωνε ὁ πρῶτος πόλεμος πού ἦταν ὅπως εἶπαμε προῦ-

τερα τὸ φυσικὸ ἐπακόλουθο τῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς, δὲν ἤμποροῦσαν νὰ μὴ τεθοῦν νέα προβλήματα. Ἡ ἀπάνθρωπη κατασυντριβὴ μυριάδων ἀνθρωπίνων υπάρξεων ἔδειξεν ὅτι ἡ συγκρότηση τῶν τεραστίων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συγκροτημάτων ποὺ εἶχαν ἔλθει σὲ σύγκρουση, εἶχε κατατυρανῆσει τὴν ἀνθρώπινη συγκεκριμένη ὑπαρξή. Ἡ ἐξπρεσσιονιστικὴ μανία γιὰ τὴν ἐξαπόλυση ἑνὸς ἀχαλίνωτου δυναμισμού εἶχε γίνει αἰτία νὰ στραφῇ τὸ μάτι τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἔξω καὶ νὰ χάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν περιοχή. Τὸ φυσικὸ ἀντιστάθμισμα ἦταν νὰ γεννηθῇ μέσα στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ νοσταλγία γιὰ πνευματικὴ περισυλλογὴ καὶ οἶκτος γιὰ τὴν ἀνθρώπινη συγκεκριμένη ὑπαρξή. Ἡ τάση νὰ ξαναγυρίσωμε στὸν ἐσωτερικὸ κόσμον καὶ νὰ δώσωμε τόπον μέσα στὴν ψυχὴ μας στὸν οἶκτον καὶ τὸν ἔλεον, δὲν ἐκδηλώνεται μόνο μὲ τὴν ἔντασιν τῶν ψυχολογικῶν μελετῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴν ψυχολογία τοῦ βάρθους. Παράλληλὰ τῆς ἐκδηλώνεται καὶ ἡ πρόθεσις γιὰ μιὰ ἀνανέωση τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ὁ Κάρλ Μάρτ εἶναι πιά ἔτοιμος μετὰ τὸν πρῶτον πόλεμον νὰ διατυπώσῃ τίς βασικὰς ἀρχὰς τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας καὶ ἡ κίνησις ποὺ ἐπακολουθεῖ γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἔλθῃ στὴν ἐπικαιρότητα ὁ Ντοστογιέφσκι καὶ ὁ Κιρκεγκάαρντ. Ἦρθε πιά ἡ στιγμὴ δίπλα ἀπὸ τὸν Μάρξ καὶ τὸν Νίτσε νὰ στηθῇ ὡς κυριαρχικὴ γιὰ τὴν πεντηκονταετία μας μορφή καὶ ὁ Κιρκεγκάαρντ. Μέσα στὴ σχολὴ τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας σημειώνεται ἔντονη ἐπίδρασις τῶν νέων αὐτῶν κατευθύνσεων. Ὁ ἴδιος ὁ Husserl δὲν συνεμερίστηκε τὴν νέαν ἀπόκλιση. Οἱ δύο ὁμοῦ σημαντικώτεροι ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ ὁ Max Scheler καὶ Μαρτίνος Heidegger ἐβάδισαν σὲ καινούριους δρόμους. Ὁ Max Scheler ἔμεινε περισσότερο κοντὰ στὰ θρησκευτικὰ πλαίσια καὶ ἀγωνίσθηκε νὰ ἰδρῦσῃ μιὰ ὄντολογία ποὺ ἀποκορύφωμά της εἶναι ὁ Θεὸς ἐννοημένος ὡσαν ὑψιστὴ πνευματικὴ προσωπικότητα. Ὁ Heidegger φέρνει στὴν ἐπικαιρότητα τὸν Κιρκεγκάαρντ. Γιὰ ἀφετηρία τῶν στοχασμῶν τοῦ παίρνει τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασις καὶ ὑπαρξή καὶ ἀναλύοντάς τὴν ζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ βαθύτερον ὄντολογικόν της νόημα. Οἱ ὑπαρξιακὲς ἀναλύσεις τοῦ Heidegger ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ ξανασκύψουν οἱ μελετητὰς στὰ λησμονημένα ἔργα τοῦ δανοῦ θεολόγου. Δὲν ἦταν πιά μόνο ὁ Νίτσε καὶ ὁ Μάρξ ποὺ διεκδικοῦσαν τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν. Δίπλα τοὺς παίρνει θέσις καὶ ὁ Κιρκεγκάαρντ. Ἡ ἀναγέννησις τῶν σπουδῶν τῶν ἀναφερομένων στὴν φιλοσοφία τοῦ κατέληξαν νὰ παρουσιαστῇ μὲ ἀξιώσεις ἀπόλυτης αὐτοτέλειας ὁ Ὑπαρξισμὸς. Ὁ γερμανὸς καθηγητὴς τῆς Χαϊλδεβέργης Γιάσπερς ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὴν ψυχιατρικὴν, διεμόρφωσε τὸν ὑπαρξισμὸν γύρω στὰ 1930 σὲ αὐτοτελὲς σύστημα. Ὁ Heidegger ἐχρησιμοποίησε τὸν ὑπαρξισμὸν ὡς θεμέλιον

γιὰ νὰ ὑψωθῇ σὲ μιὰ μεταφυσικὴ θεώρησις καὶ ἀρνήθηκε ἐπίμονα νὰ ἐνταχθῇ στὸ ὑπαρξιακὸν κίνημα. Ἄς ξαναγυρίσωμε γιὰ μιὰ στιγμὴ πρὸς τὰ πίσω, γιὰ νὰ ταξιθετήσωμε μὲ τὴν σειράν τους καὶ τὰ καινούρια κινήματα. Δίπλα ἀπὸ τὸν Husserl ἐτοποθετήσαμε τὸν Μπέρκσον καὶ τὸν Dilthey. Προχωρώντας πρὸς τὴν ἴδιαν κατεύθυνσιν ἐτάξαμε τὴν διαλεκτικὴν θεολογίαν, τὸ θρησκευτικὸν περσονναλισμὸν τοῦ Max Scheler, τὸ μεταφυσικὸν ὑπαρξισμὸν τοῦ Heidegger καὶ τὸν καθαρὸν καὶ αὐτοτελὴ ὑπαρξισμὸν τοῦ Γιάσπερς. Ἡ κίνησις ὁμοῦ ποὺ κατευθύνεται πρὸς τὴν ἰδρῦσιν μιᾶς καινούριας ὄντολογίας δὲν σταματᾷ ἔως ἐδῶ. Στὴν ἀδρότερή της ἐμφάνισιν ἐμφανίζεται μὲ τὴν ρωμαλέαν προσπάθειαν ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ γερμανὸς καθηγητὴς Nikolai Hartmann νὰ ξαναφέρῃ στὴν ζωὴ τὴν ὄντολογία θεωρημένη ὡς γενικωτάτη μάθησις στὴ μορφήν ποὺ τὴν εἶχε θεμελιώσῃ ὁ Ἀριστοτέλης ἰδρῦοντάς τὴν πρῶτην φιλοσοφίαν.

Ἡ κατάταξις τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων, ὅπως τὴν παρουσιάσαμε, προσδιορίζει τίς γενικώτερας φιλοσοφικὰς τάσεις, ὅσες ἐκφράζουσι τὴν φιλοσοφικὴν διάθεσιν τῆς πεντηκονταετίας. Ὑπάρχουσι ἀνάμεσα στίς κατευθύνσεις ποὺ ἐσημειώσαμε καὶ ἄλλες δευτερεύουσες. Ἀνάμεσα π.χ. στὸν ἀγγλοσαξωνικὸν πραγματισμὸν καὶ στὸν νεοκαντιανισμὸν θὰ ἤμποροῦσε νὰ ἐνταχθῇ ἡ φιλοσοφία τοῦ «ὡς ἔάν», ἡ πλασματοκρατία τοῦ Vaihinger. Στὰ ὄντολογικὰ ρεύματα θὰ ἤμποροῦσε νὰ πάρῃ μιὰ θέσις καὶ ὁ Νεοεγγελλισμὸς, τοῦ γερμανοῦ Kropke, τοῦ ἀγγλοῦ Bradley καὶ τῶν ἰταλῶν Croce καὶ Gentile. Προέκτασις τῶν φαινομενολογικῶν καὶ ὑπαρξιακῶν ρευμάτων ἀποτελεῖ ὁ γαλλικὸς θρησκευτικὸς περσονναλισμὸς καὶ ὁ ἀθεϊστικὸς ὑπαρξισμὸς τοῦ Sartre. Ἄν ἐξετάσωμε ὅλην τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν ἀπὸ τὴν ἀποψὴ τῶν ἀντικειμενικῶν τῆς προβλημάτων, ἤμποροῦμε νὰ ἰσχυρισθῶμε ὅτι τρεῖς εἶναι οἱ κυριώτερες ὁμάδες τῶν θεμάτων ποὺ τὴν ἀπασχολοῦν. Τὸ ἕνα εἶναι ἡ πραγματικότητα, τὸ δεύτερον εἶναι ἡ γνώσις, τὸ τρίτον εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ καὶ ἡ μοῖρα τοῦ. Μὲ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἀπασχολοῦνται τὰ νεοκαντιανὰ ρεύματα ποὺ ἐτάξαμε στὸ κέντρο. Ἡ πραγματικότητα γι' αὐτὰ ἔχει ἀξίαν μόνον, ἐφ' ὅσον ἔχει διαμορφωθῇ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κατηγορικῶν μορφῶν τῆς γνώσεως. Ἡ πτέρυγα τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων ποὺ ἐτάξαμε πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ προϋποθέτουσι τὴν ὑπαρξήν τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος καὶ τὴν γνώσιν τὴν θεωροῦν ἀπλὸν ἀντικατοπτρισμὸν.

Σ' αὐτὰ κατατάξαμε τὸν διαλεκτικὸν ὕλισμὸν, τὸν νεοθετικισμὸν τῆς Βιέννης, τὸν λογικὸν ρεαλισμὸν καὶ τὸν πραγματισμὸν. Ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς ἔγινε δογματικὴ πίστις καὶ γι' αὐτὸ δὲν παρουσίασε σημαντικὴν πρόοδον. Περιωρίστηκε σὲ σχολιασμὸν τῶν ἔργων τοῦ Marx καὶ Engels. Ὁ μόνος στοχαστὴς

πού ἐξεπέρασε τὰ σύνορα τῆς μπροσσούρας ἀνάμεσα στοὺς μαρξικοὺς εἶναι ὁ Λούκακς. Καὶ ἡ νεοθετικιστικὴ σχολὴ τῆς Βιέννης ἀντιπροσωπεύθηκε μὲ ἐξαιρετικῆς ἰκανότητος φιλοσόφους, ὡσάν τὸν Scheer καὶ τὸν Carnap. Ἄλλὰ δὲν ἐξεπέρασε τὰ ὄρια τῆς συμβολικῆς θεωρημένης γνώσεως. Τὸ ἴδιο ἤμποροῦμε νὰ εἰποῦμε καὶ γιὰ τὸν λογικὸ ρεαλισμὸ τῶν Ἀγγλοσαξόνων. Μένει στὸ ἀλγοριθμικὸ σύμβολο καὶ δὲν ἔχει τίποτε νὰ μᾶς εἰπῆ γιὰ τὸ συμβολιζόμενο. Στὸν ἀγγλοσαξωνικὸ πραγματισμὸ καταργεῖται ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας. Συγχέεται ἡ ἀλήθεια μὲ ἓνα δευτερόγονο ἀποτέλεσμα πού παράγεται ἀπ' αὐτῆ, δηλαδὴ μὲ τὴν ἀποτελεσματικότητά. Σχετικὰ μὲ τὸ νεοκαντιανισμὸ θὰ ἦταν ἀσέβεια νὰ παραγνωρίσωμε τὴν τεράστια συμβολὴ του στὴ διαλεύκανση τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ἡ ἐλλειπτικότητά του ὅμως ἔγινε φανερὴ ἔπειτα ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον. Ὁ νεοκαντιανισμὸς ἦταν μιὰ πολιτιστικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητος. Ἐπροσπαθοῦσε νὰ ἰδῆ τὴν πραγματικότητα μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴν ὀρισμένων ἀξιών. Οἱ ἐξελίξεις τῆς δευτέρας δεκαετίας ἔδειξαν ὅτι τὸ ἀξιολογικὸ πλέγμα τῶν νεοκαντιανῶν δὲν ἤμποροῦσε νὰ πλαισιώσῃ ὀρισμένα φαινόμενα. Ποιά θὰ ἦταν ἡ βασικὴ ἀξία πού θὰ καταξίωνε τὸ πολιτικὸ φαινόμενο στίς σκοτεινές του ἐμφανίσεις; Στὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν εὑρίσκειν ὁ νεοκαντιανισμὸς ἀπάντησιν. Ἡ φαινομενολογία πού ἐδίδασκε ὅτι χρειάζεται ἀπροκατάληπτη ἔρευνα τῶν φαινομένων ἔξω ἀπὸ ὁποιοδήποτε πλαίσιο εἶχε τὴν εὐκολίαν νὰ εὑρίσκειται περισσότερο κοντὰ στὰ πράγματα. Γι' αὐτὸ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον ἄρχισε νὰ ἐξαπλώνεται σὲ εὐρύτατους κύκλους ἡ φαινομενολογικὴ φιλοσοφία. Δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀπροκατάληπτη θεώρηση τῶν δεδομένων πού δίνει ἐξαιρετικὸ θέλημα στὴ φαινομενολογικὴ θεώρηση. Στοιχεῖο εὐνοϊκὸ γιὰ τὴ διάδοσίν της ἦταν καὶ ἡ ἐγλωγοικὴ της κατεύθυνση. Ὁ Husserl στὸ βασικὸ βιβλίον του τὸ ἐκδεδωμένον στὰ 1913 εἶχε πάρει γιὰ ἀφετηρίαν τῶν θεωρημάτων του τὸ Καρτεσιανὸ *Ego cogito* καὶ ἔβαλε ἐγλωγοικὴ βάση γιὰ τὴν ὅλη κίνησιν πού ἐπηκολούθησε. Τὸ ἐγὼ αὐτὸ πού τὸ θεωροῦσε ὁ Husserl ὡς καθαρὴ συνείδησις ἔγινε γιὰ τὸν Max Scheler πνευματικὴ προσωπικότητα, γιὰ τὸν Heidegger καὶ τὸν Jaspers ριζικὰ θεωρημένη ὑπόστασις καὶ ὑπαρξις. Γιὰ τὸν Μπέρκσον, τὸν Dilthey καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς ἦταν πηγὴ ἀνεξάντλητων δημιουργικῶν δυνάμεων πού διαχετεύονταν ἀπὸ τοὺς ἀπόκρυφους κόλπους τῆς ζωῆς. Κοινὸ γνώρισμα ὅλων τῶν ἐγλωγοικῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ εὑρῶν μεθόδους, πού θὰ μᾶς ἀνάγουν στὰ ἀληθινώτερα στρώματα τῆς ὑφῆς τοῦ ἐγῶ. Ὁ Husserl διδάσκει ὅτι ἡ μέθοδος πού μᾶς φέρει σὲ ἐπαφή

μὲ τὴν καθαρὴ συνείδησις εἶναι ἡ φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ, ὁ Μπέρκσον καὶ ὁ Dilthey ἐργάζονται μὲ τὴν ἐνόρασιν. Ὁ Heidegger χρησιμοποιοῖ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀγωνία γιὰ νὰ φθάσῃ στὴ σύλληψιν τῆς ἀύθεντικῆς νοημένης ὑποστάσεως. Ὁ Saspers ἰδρύει γιὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν τὴν «ὑπαρξιακὴ διαφώτισις». Ὅλοι μιλοῦν γιὰ ἓνα νέο εἶδος ἐμπειρίας, γιὰ μιὰ φαινομενολογικὴ, ἐνορατικὴ, ἀύθεντικὴ ὑπαρξιακὴ ἐμπειρία. Ὅλοι συμφωνοῦν κατὰ τὸ ὅτι ἡ ἀναζητούμενη νέα ἐμπειρία εἶναι τοποθετημένη ψηλότερα, ἐρχεται ἔπειτα «μετὰ» ἀπὸ τὴ δεδομένη ἐμπειρία. Ἡ ἔννοια αὐτῆ τοῦ «μετὰ» εὐνοεῖ τίς μεταφυσικὰς τάσεις πού κορυφώνονται μὲ τὸν N. Hartman. Παράλληλα φαινόμενα ἀπαντοῦμε καὶ στὴν περιοχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Οἱ σύγχρονοί μας ζωγράφοι ζητοῦν νὰ φτάσουν σὲ μιὰ μεταζωγραφικὴ, οἱ φυσικοὶ σὲ μιὰ μεταφυσικὴ. Ὁ supra realismus ἀναζητεῖ τὴν καθαρὴν ποίησιν, τὴν ποίησιν τῆς ποιήσεως. Ὑψώνει τὴν ποίησιν σὲ μεταφυσικὸ ἐκθέτη. Ζητεῖ νὰ δώσῃ ἐκεῖνο πού στέκεται ἐπέκεινα τῆς ποιήσεως. Παλαιότερα ὁ ἐσωτερικὸς διάλογος τοῦ 1930 δὲν κατανοοῦσε τὸν ὑπερβατικὸν χαρακτῆρα τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὁ Husserl καὶ ὁ Heidegger μὲ τίς ἀναλύσεις τους ἔκαμαν φανερόν ὅτι ὅσο καὶ ἂν νομίζομε ὅτι εἴμαστε στὴν ἐσωτερικὴν περιοχὴν εἴμαστε πάντοτε ἔξω. Πάντα ἔξω καὶ πάντα πέρα πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ ὑπερνοητοῦ καὶ ὑπεραντικειμενικοῦ. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ ἐκτίμησις πού διεδήλωσε κάποτε ὁ Heidegger γιὰ τὸν André Breton. Τὸ ἰδιαίτερον θέλημα ὅλων αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ τῶν συνακολουθῶν των καλλιτεχνικῶν ρευμάτων εἶναι ὅτι ἔχουν τὴν τόλμην νὰ ἀντιμετωπίζωσιν τὸ ὑπερλογικὸν καὶ ὑπερνοητό. Ἡ ἀντιμετώπισις αὐτῆ φτάνει κάποτε νὰ ὀδηγεῖ καὶ στὸ ἀντιλογικὸ ἀποτέλεσμα, ὅπως συμβαίνει σχετικὰ μὲ τὸν Sartre σκάνδαλον. Μιὰ φορὰ πού ἀφήκαμε μὲ τοὺς νέους μεθοδολογικοὺς χειρισμοὺς τὴ συννηθισμένη λογικὴ καὶ πραγματικότητά πίσω μας, δὲν εὑρίσκομε πιά σύνορον γιὰ νὰ σταματήσωμε. Ζητοῦμε κάποια μεταπραγματικότητα, τὴν supra realitas. Ἡ τάσις αὐτῆ μεταδόθηκε καὶ στίς ἐπιστήμες. Ζητοῦν οἱ οἰκονομολογοὶ μιὰ μεταοικονομία, οἱ γιατροὶ μιὰ μεταϊατρικὴ, οἱ ἱστορικοὶ μιὰ μεταϊστορία κλπ. Ἄν προσέξωμε, θὰ διαπιστώσωμε ὅτι κατὰ κάποιον τρόπο τὰ δυὸ ἄκρα τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιθέσεων τείνουν νὰ συμπλησιασῶσιν. Ἡ ἀκραιά πτέρυγα τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας ἤθελε νὰ εἶναι πιστὴ στὸ θετικισμὸν καὶ στὸν ρεαλισμὸν. Μιὰ παρόμοια ἀλλὰ ἀσύγκριτα ἐντονώτερη τάσις πρὸς ἓνα βαθύτερον νοημένον ρεαλισμὸν ἐκδηλώνεται καὶ στὴν ἀκραιά πτέρυγα τῆς ομάδος πού ἐπιδιώκει νὰ ἀναστήσῃ τὴν ἑλληνικὴν πρώτην φιλοσοφίαν. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖον ὅτι κανένας ἀπὸ τοὺς συγχρόνους φιλοσόφους δὲν ὑπεστήριξε τόσο φανατικὰ τὸ με-

ταφυσικό ρεαλισμό όσο ο Ν. Hartmann. Ποιό είναι το αίτιο που ώθει τη σύγχρονη φιλοσοφία στη γενική της τάση να κάμει κάποια διείσδυση μέσα στο βάθος της πραγματικότητας; Ἡ ἀπάντηση στο ερώτημα έχει δοθεί από τον Heidegger. Ὁ ἄνθρωπος, στην ἐποχή μας έχει ἀποθησαυρίσει μιὰ τεράστια ποσότητα γνώσεων σχετικῶν με τὰ ὄντα. Στὴ φυσική καὶ χημεία, στὴ μηχανική, στὴν ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν, στὶς ἐπιστήμες τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἱστορίας ἔχουν πραγματοποιηθῆ ἀπειράριθμες ἀνακαλύψεις. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀνακαλύψεις ἀναφέρονται σὲ ὄντα, σὲ διεσπασμένες καὶ μερικὲς ὄντολογικὲς περιοχές. Ὁ ἄνθρωπος τῆς πεντηκονταετίας μας, ἔχοντας ἀποκτήσει πεποίθηση στὴ δύναμή του, ζητεῖ τώρα νὰ ἐνοποιήσῃ τὶς ἀνακαλύψεις του, ὄχι ἐξωτερικὰ ἀλλὰ ἐσωτερικὰ. Θέλει νὰ περάσῃ πέρα ἀπὸ τὴν κλασματικὴ θεώρηση τῶν ὄντων στὸ ἴδιο τὸ εἶναι: Ζητεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ ποιὸ εἶναι τὸ νόημα ἐκεῖνο ποὺ στέκεται πίσω ἀπὸ κάθε ὄντολογικὴ περιοχὴ. Προσπαθεῖ νὰ θέσῃ ζήτημα ἐπάνω στὸ ὄλο «κατὰ τοῦ ὄλου» «καθόλου» ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης. Γι' αὐτὸ στὴν τελευταία τῆς ἐξελικτικῆς ἐμφάνιση ἢ φιλοσοφία τῆς πεντηκονταετίας μας ἐμπλέκεται μετὰ τὸ προαιώνιο θέμα τῆς φιλοσοφίας «τί τὸ ὄν». Ξαναγυρίζῃ σὲ μιὰ γόνιμη ἐποχὴ ποὺ εἶχε τὸ προνόμιο νὰ κατανοήσῃ βαθύτερα καὶ πλουσιώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη τὸ νοηματικὸ πλοῦτο τοῦ ὄντος. Αὐτὴ δὲν ἤμποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐποχὴ. Στὴν ἀνάπτυξη ποὺ προηγήθηκε εἴχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ σημειώσωμε ὅτι τὸ σύγχρονο φιλοσοφικὸ στοχασμὸ φαίνονται νὰ τὸν κυβερνοῦν τρεῖς στοχαστές. Ὁ Μάρξ, ὁ Κερκεγκάρντ καὶ ὁ Νίτσε. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ εἶχαν κάμει τὸ γυρισμὸ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ πρῶτος ἐξαναγύρισε πρὸς τὸν Δημόκριτο καὶ τὸν Ἐπίκουρο, ὁ δεύτερος πρὸς τὸ Σωκράτη, καὶ ἰδιαίτερα στὴν εἰρωνεία του, καὶ ὁ τρίτος στὸν αἰῶνα τῶν προσωκρατικῶν. Ἡ φιλοσοφία τῆς πεντηκονταετίας μας, προχωρώντας, περισσότερο, ξαναγυρίζῃ στοὺς δυὸ Διοσκύρους τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Εἶτε τὸ θέλει εἶτε δὲν τὸ θέλει μετὰ τὴ συμπεριφορὰ τῆς ἔρχεται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ γιὰ ἓνα πράγμα ποὺ εἶχεν εἰπῆ ὁ Πλάτων.

Γιὰ τὸ ὅτι δηλαδή κάθε γνήσια φιλοσοφία εἶναι ἀνάμνηση καὶ ἐπανάληψη ποὺ ἐμπραγματώνεται χωρὶς νὰ μειώνεται καθόλου ὁ πλοῦτος τοῦ ὄντος. Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τῆς πεντηκονταετίας θέτει καὶ πάλι μετὰ τὶς ἐκδηλες ὄντολογικὲς του τάσεις, μετὰ τὴν ἐμπράγματη προσπάθεια νὰ διεισδύσῃ στὴν καρδιὰ τῆς πραγματικότητας, τὴν παμπάλαια ὄντολογικὴ ἀπορία. Τὴν ἀπορία αὐτὴ δὲν τὴ θέτει μετὰ συναισθηματικὴ καὶ βουλησιακὴ ἀδιαφορία. Κατανοεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἡ ἐκτέλεση λογικῶν ἀφηρημένων σκέψεων ποὺ ἀφήνουν ἀσυγκίνητη καὶ ἀνεπηρέαστη τὴν ὄντοτητα τοῦ φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου. Ἡ φαινομενικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ὁδηγεῖ σὲ ἀξεχώριστη περιπλοκὴ τὸ ὄντολογικὸ μετὰ τὸ ἐγλωσσικὸ ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα. Ἄν θέλωμε νὰ ἀποκτήσωμε μιὰ ἀδιάψευστη ἐνημέρωση γιὰ τὸ νόημα τοῦ ὄντος, λέει ὁ Heidegger, πρέπει νὰ ἀφορμηθοῦμε ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ διερεύνηση τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Ἀναλύοντάς τὴν θὰ ὁδηγηθοῦμε στοὺς ὀρίζοντες ἐκείνους ποὺ κάνουν δυνατὴ τὴν ὄντολογικὴ ἐπισκόπηση. Ἀλλὰ ἡ ὑπαρξιακὴ ἀναλυτικὴ δὲν εἶναι πρόβλημα διανοητικὸ. Εἶναι κάτι ποὺ θὰ τὸ ζοῦμε, κάτι ποὺ θὰ μεταβάλλῃ οὐσιαστικὰ τὴν ὑπαρξιακὴ ὑπόσταση καὶ θὰ τὴν ἀξιῶσῃ νὰ γίνῃ ὑπαρξη. Εἶναι φανερό ὅτι μετὰ μιὰ τέτοια διαδικασία ἐμφανίζει τὴν φιλοσοφία ὡς ἄν κάτι ποὺ ἐννοοῦσε ὁ Πλάτων, ὅταν ἐχρησιμοποιοῦσε τὸν ὄρο Παιδεία. Ἡ φιλοσοφία τῆς πεντηκονταετίας μας, ὅπως τὴν ἐμφανίζει ἡ τελευταία ἐξέλιξη, εἶναι σύγχρονα καὶ παιδεία, ἀφοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ φθάσῃ στὸν γνήσιο ἑαυτὸ του. Ὅχι μόνο μέσα στὸ ὑπαρξιακὸ στρατόπεδο γίνεται λόγος γιὰ διαφώτιση ἀλλὰ καὶ ὁ Γ. Λούκακς εἶχε μιλήσει γιὰ μιὰ διαφωτισμένη ταξικὴ συνείδηση. Ἐχομε λοιπὸν τὸ δικαίωμα νὰ τὴν χαρακτηρίσωμε σὲ διπλὴ ἀποψη ἀπόπειρα γιὰ ἐπανάληψη καὶ ἀνάμνηση. Ἐπιζητεῖ νὰ δώσῃ στὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ τὴν πλατωνικὴ παιδευτικὴ του σημασία καὶ ὡς θεωρητικὸ τῆς θέμα καθορίζει τὸ ἀριστοτελικὸ ερώτημα: «τί τὸ ὄν;»

Ἢμποροῦμε, ἀφοῦ τώρα ἡ χρονικὴ ροὴ μᾶς ἔχει τοποθετήσῃ στὸ τέρμα τῆς πρώτης πεντηκονταετίας, νὰ θέσωμε τὸ ερώτημα

τί θὰ ἐπακολουθήσῃ. Ἡ ἀπόπειρα νὰ δώσωμε ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τοῦτο θὰ ἀποτελοῦσε ἀσέβεια στὸ δημιουργικὸ πλοῦτο τοῦ ὄντος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κάθε φορὰ ἡ φιλοσοφία συγκροτεῖται ἀπὸ ἐπανάληψη καὶ ἀνάμνηση. Ἀλλὰ ἡ ἐπανάληψη δὲν εἶναι σχηματική, εἶναι σύγχρονα καὶ δημιουργική. Ὅσο γνησιώτερη εἶναι ἡ ἐπανάληψη τόσο πλουσιώτερα εἶναι καὶ τὰ δημιουργικά της ἀποτελέσματα. Τὸ σύμπαν προχωρεῖ μὲ κυκλική περιφορά, ἡ ἡμέρα διαδέχεται τὴ νύχτα, ἡ ἀνοιξὴ τὸ χειμῶνα, καὶ προχωροῦμε σὲ μίαν αἰώνιαν ἐπανάληψη. Ἡ ἐπαναληπτικὴ περιφορά ὁμῶς δὲν θέτει φραγμοὺς στὴ δημιουργικότητα. Κάθε φορὰ μιλοῦν οἱ ποιηταὶ μας γιὰ μιά «καινούριαν» ἀνοιξή. «Ἡλιος ἐφ' ἡμέρη νέος», εἶπεν ὁ

Ἡράκλειτος, κάθε ἡμέρα κι' ἓνας καινούριος ἥλιος. Ἐνα μονάχα ἤμποροῦμε νὰ εἰποῦμε. Νὰ ὑπογραμμίσωμε τὴ δυσκολία ποὺ συνοδεύει τὸ ἀντίκρουσμα τῶν ὄντολογικῶν ἀναζητήσεων. Μέσα στὸ ὄν θεωρημένο ὡς ὄν ἐμπεριέχεται, εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ τὸ θεῖον «οὐ γὰρ ἄδηλον ὅτι εἶπου τὸ θεῖον ὑπάρχει, ἐν τῇ τοιαύτῃ φύσει ὑπάρχει». Ἄν ὑπάρχουν κάπου θεϊκὰ πράγματα ὑπάρχουν μόνο μέσα στὴν καθαρὰ ἐννοημένη ὄντολογικὴ περιοχὴ. Ἄς μὴ ξεχνᾶμε ὁμῶς ὅτι δὲν ἦταν κάποιος τυχαῖος, ἀλλὰ ὁ Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος, ποὺ εἶπε στεκόμενος ἐπάνω στὰ ἴδια αὐτὰ χῶματα ποὺ καὶ ἐμεῖς πατοῦμε: «τὰ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα».

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

